

O'RTA ASR MUTAFAKKIRLARINING MUSIQAGA OID QARASHLARI ORQALI BO'LAJAK MUSIQA FANI O'QITUVCHILARIDA MUSIQIY-ESTETIK TARBİYANI TAKOMILLASHTIRISH METODLARI

**Isaxanova Muslimaxon
Dilshodjon qizi**

Qo'qon davlat universiteti magistranti

Qobilova E'zozxon Bakirovna

Qo'qon davlat universiteti professor

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rta asr Sharq mutafakkirlarining musiqaga oid ilmiy-falsafiy qarashlari asosida bo'lajak musiqqa fani o'qituvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish metodlari tadqiq etiladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy musiqqa ta'limi faqat ijrochilik malakasi yoki nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi; u talabaning badiiy-estetik idroki, milliy madaniy xotirasi, axloqiy mas'uliyati, pedagogik talqin kompetensiyasi va ijodiy refleksiya kompleks rivojlantirishni talab qiladi. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy merosida musiqqa tovush, ritm, lad, maqom, ruhiy ta'sir, go'zallik, me'yor va tarbiya uyg'unligi sifatida qaraladi. Maqolada mazkur qarashlar zamonaviy musiqqa pedagogikasi mezonlari asosida qayta talqin qilinib, tarixiy-manbaviy tahlil, musiqiy-estetik suhbat, maqomiy obraz tahlili, tinglov kundaligi, ijrodan keyingi refleksiya va tarixiy qarashni zamonaviy dars loyihasiga transformatsiya qilish metodlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'rta asr musiqiy-falsafiy merosidan maqsadli foydalanish bo'lajak musiqqa o'qituvchilarida nafaqat kasbiy bilimni, balki musiqani ma'naviy-estetik tarbiya vositasi sifatida anglash, izohlash va o'quvchi shaxsiga pedagogik ta'sir ko'rsatish salohiyatini ham kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: musiqqa ta'limi, musiqiy-estetik tarbiya, o'rta asr mutafakkirlari, Forobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, bo'lajak musiqqa o'qituvchisi, maqom tafakkuri, estetik idrok, pedagogik metodika.

KIRISH

Bugungi oliy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak musiqqa fani o'qituvchilarini tayyorlash masalasi tor ma'nodagi ijrochilik tayyorgarligi yoki musiqqa nazariyasini o'zlashtirish bilangina chegaralanib qolmasligi kerak, chunki maktabdagi musiqqa madaniyati darsi o'quvchiga qo'shiq, nota, cholg'u, janr va kompozitor haqidagi axborotni berishdan ko'ra kengroq vazifani bajaradi: u shaxsda estetik sezgirlik, badiiy did, milliy madaniy xotira, emotsional muvozanat, musiqiy tafakkur va ma'naviy baholash qobiliyatini shakllantiradi. Shu jihatdan bo'lajak musiqqa o'qituvchisi o'z fanini oddiy amaliy mashg'ulot sifatida emas, balki inson qalbi, tafakkuri va

tarbiyasiga bevosita daxldor murakkab madaniy-pedagogik hodisa sifatida anglay olishi zarur. Bunday yondashuv, avvalo, tarixiy-madaniy meros bilan bog‘liq ilmiy poydevorni talab qiladi. O‘rta asr Sharq mutafakkirlarining musiqaga oid qarashlari aynan shu poydevorni yaratadi, chunki Sharq ilmiy-ma‘rifiy an‘analarida musiqa matematika, falsafa, tabobat, axloq, adabiyot, nafosat va tarbiya bilan uzviy aloqada talqin qilingan. Abu Nasr Forobiy “Kitob al-musiqa al-kabir” asarida musiqani tovush, nisbat, ritm, ohangiy tartib va idrok qonuniyatlari asosida tahlil qilib, uni faqat zavq manbai emas, balki ilmiy bilish va ruhiy tarbiya vositasi sifatida ko‘rsatgan [1]. Abu Ali Ibn Sino musiqani matematik fanlar doirasida ko‘rgan bo‘lsa-da, uning inson ruhiyati, eshitish idroki, kayfiyat va organizm holatiga ta‘sirini ham nazardan chetda qoldirmagan [2]. Safiuddin Urmaviy esa tovush pog‘onalari, ladlar, maqomlar va musiqiy nisbatlarni tizimlashtirib, Sharq musiqiy tafakkurining keyingi rivojiga mustahkam nazariy zamin yaratgan [3]. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy merosida esa musiqa badiiy so‘z, ruhiy poklanish, ishqiy-ma‘rifiy obraz, axloqiy kamolot va estetik zavq bilan uyg‘un holda talqin etiladi [5; 6]. Demak, o‘rta asr mutafakkirlarining musiqiy merosi bo‘lajak musiqa fani o‘qituvchilarini tayyorlashda faqat tarixiy ma‘lumot sifatida emas, balki zamonaviy darsni mazmunan chuqurlashtiruvchi, o‘quvchi shaxsiga estetik va tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatish mexanizmlarini boyituvchi metodologik asos sifatida qaralishi lozim. Mazkur maqolaning dolzarbligi ham shundaki, hozirgi ta‘lim jarayonida musiqa ko‘pincha repertuarni o‘zlashtirish, ovoz sozlash yoki dars tadbirlariga tayyorgarlik ko‘rish darajasida idrok etiladi; uning falsafiy-estetik, ruhiy, axloqiy va milliy-ma‘naviy imkoniyatlari esa yetarlicha ochilmay qoladi. Bu holat bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy qiyofasiga bevosita ta‘sir qiladi: agar u musiqani faqat ijro texnikasi sifatida bilsa, o‘quvchida did va idrok tarbiyalash imkoniyati kamayadi; agar u musiqani ma‘no, obraz, ruhiy ta‘sir va qadriyatlar tizimi sifatida anglay olsa, dars tarbiyaviy jihatdan samaraliroq bo‘ladi. Shu sababli tadqiqotning maqsadi o‘rta asr mutafakkirlarining musiqaga oid qarashlari orqali bo‘lajak musiqa fani o‘qituvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirishning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot obyekti bo‘lajak musiqa fani o‘qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayoni bo‘lsa, predmeti o‘rta asr musiqiy-falsafiy merosiga tayangan holda musiqiy-estetik tarbiyani rivojlantirish metodlaridir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun o‘rta asr mutafakkirlari qarashlarining pedagogik mazmunini ochish, ularning zamonaviy musiqa ta‘limidagi tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorgarligida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodlar tizimini asoslash hamda tarixiy meros, ijro, tinglov, tahlil va refleksiyaning birlashtiruvchi metodik modelni ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-falsafiy, musiqashunoslik, pedagogik, aksiologik va kompetensiyaviy yondashuvlar integratsiyasiga asoslandi, chunki o‘rta asr mutafakkirlarining musiqiy qarashlarini bugungi oliy pedagogik ta‘lim jarayoniga bevosita ko‘chirish emas, balki ularni zamonaviy musiqa o‘qituvchisi kasbiy kompetensiyalari bilan bog‘langan holda qayta talqin qilish ilmiy jihatdan to‘g‘ri hisoblanadi. Tarixiy-falsafiy yondashuv Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy, Jomiy va Navoiy merosida musiqa qanday ilmiy, estetik, ruhiy va ma‘naviy vazifani bajarganini

aniqlashga xizmat qildi. Musiqashunoslik yondashuvi tovush, interval, ritm, ohang, lad, maqom, ijro va tinglov madaniyatining nazariy-mantiqiy asoslarini pedagogik maqsad bilan bog'lash imkonini berdi. Pedagogik yondashuv esa bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligida mazkur merosdan qanday foydalanish, uni qaysi mashg'ulot shakllariga joylashtirish, qanday savol-topshiriqlar orqali talabanning estetik idroki va metodik tafakkurini rivojlantirish mumkinligini belgilashga qaratildi. Aksiologik yondashuv musiqiy merosni qadriyat sifatida anglash, musiqiy asarni shunchaki ijro namunasi emas, balki milliy-madaniy ma'no, axloqiy tuyg'u, tarixiy xotira va tarbiyaviy ta'sir manbai sifatida baholashga imkon berdi. Kompetensiyaviy yondashuv esa tadqiqotni bo'lajak o'qituvchi shaxsida shakllanishi zarur bo'lgan aniq natijalar — musiqiy-nazariy bilim, estetik idrok, pedagogik talqin, repertuar tanlash, tinglovni tashkil etish, ijro jarayonini sharhlash, o'quvchi yosh xususiyatiga mos metodik topshiriq tuzish va o'z faoliyatini refleksiv baholash kabi ko'nikmalar bilan bog'ladi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, pedagogik modellashtirish, konseptual umumlashtirish va metodik loyihalash usullari qo'llanildi. Nazariy tahlil orqali o'rta asr mutafakkirlari musiqani qaysi ilmiy kategoriyalar bilan izohlagani, qiyosiy tahlil orqali Forobiydagi nazariy-mantiqiy tizim, Ibn Sinodagi ruhiy-fiziologik ta'sir talqini, Urmaviydagi maqomiy-lad tizimlashtirish hamda Jomiy-Navoiydagi badiiy-estetik talqinlar o'zaro solishtirildi. Kontent-tahlil jarayonida o'rta asr merosida takror uchraydigan "me'yor", "uyg'unlik", "ta'sir", "nafosat", "ruhiy holat", "tarbiya", "maqom", "lad", "ohang", "ritm" kabi tushunchalar ajratib olindi va ularning bo'lajak musiqa o'qituvchisi tayyorgarligidagi metodik qiymati belgilandi. Pedagogik modellashtirish asosida bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani rivojlantirishning to'rt komponentli modeli taklif qilindi: birinchi komponent tarixiy-manbaviy bilim bo'lib, talabanning o'rta asr musiqiy qarashlari, allomalar, risolalar va musiqiy-estetik tushunchalar haqida ilmiy tasavvurga ega bo'lishini nazarda tutadi; ikkinchi komponent estetik-idrokiy sezgirlik bo'lib, musiqiy asarni mazmun, obraz, kayfiyat, ohangiy harakat va badiiy ta'sir nuqtayi nazaridan anglashni ifodalaydi; uchinchi komponent ijodiy-metodik kompetensiya bo'lib, tarixiy merosga tayangan holda dars, suhbat, tinglov, tahlil, ijro va mustaqil topshiriqlarni loyihalashni taqozo etadi; to'rtinchi komponent refleksiv-baholash kompetensiyasi bo'lib, talabanning o'z musiqiy didi, pedagogik uslubi, ijro madaniyati va estetik pozitsiyasini tahlil qila olishini bildiradi. Metodik jihatdan tadqiqotda "manba bilan ishlash", "musiqiy-estetik suhbat", "maqomiy obraz tahlili", "tinglov kundaligi", "ijrodan oldingi falsafiy sharh", "ijrodan keyingi refleksiya", "ohang va axloqiy holatni bog'lash", "tarixiy qarashni zamonaviy darsga transformatsiya qilish", "talaba portfeli" kabi metodlar asosiy amaliy vosita sifatida tanlandi. Ushbu metodlar bo'lajak o'qituvchini tayyor bilimni takrorlovchi ijrochi emas, balki musiqani izohlovchi, tarbiyaviy vaziyatga moslashtiruvchi, o'quvchi qalbida estetik idrok uyg'ota oladigan pedagog sifatida shakllantirishga qaratildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari o'rta asr mutafakkirlarining musiqaga oid qarashlari bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish uchun kamida besh asosiy yo'nalishda samarali metodik imkoniyat berishini ko'rsatdi. Birinchi yo'nalish musiqani fanlararo hodisa sifatida anglash metodidir. Forobiy, Ibn Sino va

Urmaviy merosida musiqa faqat san'at turi emas, balki matematika, mantiq, tabiatshunoslik, ruhshunoslik va axloq bilan bog'langan murakkab tizim sifatida qaraladi. Bu yondashuv bo'lajak o'qituvchiga musiqa darsini faqat qo'shiq kuylash yoki nota o'rganish mashg'uloti tarzida emas, balki tovushning fizik xususiyati, ritmning vaqtni idrok etishdagi roli, ohangning ruhiyatga ta'siri, lad va maqomning milliy tafakkurdagi o'rni bilan bog'langan holda tashkil etish imkonini beradi. Masalan, "Ritm va inson harakati", "Ohang va kayfiyat", "Maqom va milliy xotira", "Musiqa va matematik nisbat" kabi kichik mavzular orqali talabalar bir musiqiy hodisani bir necha ilmiy nuqtadan tahlil qilishga o'rganadilar. Ikkinchi yo'nalish musiqiy tinglov madaniyatini shakllantirish metodidir. O'rta asr mutafakkirlari musiqani faqat ijrochi tomonidan yaratiladigan hodisa emas, balki tinglovchining idroki orqali ma'no kasb etadigan jarayon sifatida ham talqin qilganlar. Shu asosda bo'lajak o'qituvchilarga har bir asarni eshitishdan oldin tarixiy va badiiy kontekst berish, eshitish jarayonida obraz va emotsional o'zgarishlarni kuzatish, eshitishdan keyin esa shaxsiy taassurotni nazariy tushuncha bilan bog'lash topshiriladi. "Tinglov kundaligi" metodi bu borada samarali bo'lib, unda talaba tinglangan asarning nomi, janri, ohangiy rivoji, asosiy kayfiyati, ritmik xususiyati, tarbiyaviy mazmuni va maktab darsida qo'llash imkoniyatlarini yozadi. Bu kundalik oddiy konspekt emas, balki talabaning estetik idrokini ko'rsatadigan diagnostik vositadir. Uchinchi yo'nalish maqomiy tafakkurni rivojlantirish metodidir. Safiuddin Urmaviy lad, interval, maqom va tovush tizimini izchil tahlil qilgan mutafakkir sifatida Sharq musiqa nazariyasida alohida o'rin tutadi. Maqomiy tafakkur deganda faqat maqom nomlarini yodlash yoki ayrim kuylarni eshitish emas, balki maqomning ichki ohangiy intizomi, ruhiy holati, avjga borish mantiqi, sokinlik va keskinlik almashinuvi, tarbiyaviy-estetik ta'sirini anglash nazarda tutiladi. Bo'lajak o'qituvchi maqom namunalarini maktab o'quvchilariga soddalashtirib, lekin mazmunini yo'qotmasdan tushuntirishni bilishi kerak; buning uchun "maqomiy obraz tahlili" metodi qo'llanadi. Ushbu metodda talaba maqom yoki xalq kuyini uch bosqichda sharhlaydi: avval tarixiy-madaniy kontekstni beradi, keyin musiqiy ifoda vositalarini ko'rsatadi, so'ng asarning tarbiyaviy-estetik ta'sirini izohlaydi. To'rtinchi yo'nalish musiqiy-estetik refleksiya metodidir. Musiqa ta'limida eng zaif nuqtalardan biri talabaning ijro qilishi, ammo ijrosining estetik mazmunini tahlil qila olmasligidir. O'rta asr mutafakkirlari musiqada nisbat, uyg'unlik, me'yor, ta'sir va ruhiy holat masalalarini doimo birgalikda ko'rganlar. Shundan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchilar bilan "ijrodan keyingi refleksiya" mashqlari olib borilishi lozim: talaba ijro etgan asaridagi intonatsion aniqlik, ritmik barqarorlik, ohangiy nafas, badiiy obraz, emotsional ifoda va tarbiyaviy xabarni alohida tahlil qiladi. Bu usul ijrochi-talabani mexanik ijrodan ongli ijroga, ongli ijrodan esa pedagogik sharhga olib chiqadi. Beshinchi yo'nalish tarixiy merosni zamonaviy dars loyihasiga transformatsiya qilish metodidir. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi Forobiy, Ibn Sino yoki Urmaviy haqida ma'ruza qilish bilan cheklanmasligi, balki ularning qarashlaridan boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim darslarida foydalanish imkoniyatini ko'rsata olishi kerak. Masalan, 5-sinfda "musiqa va kayfiyat" mavzusi Ibn Sinoning musiqaning ruhiy ta'siri haqidagi qarashlari bilan bog'lanishi, 6-sinfda "ritm va harakat" mavzusi Forobiy ritm talqini bilan boyitilishi, 7-sinfda "maqom san'ati" mavzusi Urmaviy tizimlashtirgan maqomiy yondashuv bilan metodik asoslanishi

mumkin. Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan metodik model bo'yicha mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etilishi maqsadga muvofiq: avval talabaga mutafakkir qarashining qisqa ilmiy mazmuni beriladi; keyin mazkur qarash bilan bog'liq musiqa namunasi tinglanadi yoki ijro qilinadi; so'ng talaba musiqiy ifoda vositalarini tahlil qiladi; undan keyin estetik-tarbiyaviy xulosa chiqaradi; yakunda esa shu material asosida maktab darsi uchun kichik metodik ishlanma tayyorlaydi. Bu tartib nazariya, tinglov, ijro, tahlil va pedagogik loyihalashni bir butun jarayonga aylantiradi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'rta asr mutafakkirlarining musiqaga oid qarashlarini zamonaviy musiqa ta'limiga kiritishda ikki xil xatodan ehtiyot bo'lish zarur: birinchisi tarixiy merosni faqat tantanavor maqtovdan darajasida qoldirish, ikkinchisi esa uni zamonaviy pedagogik jarayondan ajratilgan abstrakt nazariya sifatida o'qitishdir. Har ikki holatda ham talaba Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy yoki Navoiy nomini bilishi mumkin, lekin ularning qarashlarini dars jarayoniga aylantira olmaydi. Shu sababli maqolada ilgari surilayotgan asosiy ilmiy pozitsiya shundan iboratki, o'rta asr musiqiy-falsafiy merosi bo'lajak musiqa o'qituvchilari tayyorgarligida "tarixiy ma'lumot" emas, "metodik resurs" sifatida o'qitilishi kerak. Metodik resurs deganda, biror tarixiy qarashning zamonaviy darsda savol, topshiriq, suhbat, tinglov, ijro, muammoli vaziyat, taqqoslash yoki ijodiy loyiha shakliga o'tishi tushuniladi. Masalan, Forobiydagi ritm va nisbat tushunchalarini talabaga faqat tarixiy bayon tarzida berish natijadorlikni cheklaydi; aksincha, talabadan bir xalq kuyidagi ritmik harakatni Forobiy tushunchalari bilan izohlash, so'ng uni 6-sinf o'quvchisiga qanday tushuntirishni loyihalash talab qilinsa, bilim metodik kompetensiyaga aylanadi. Xuddi shuningdek, Ibn Sino qarashlari asosida musiqa va ruhiy holat munosabatini tahlil qilish talabada o'quvchi psixologiyasini hisobga olgan holda repertuar tanlash malakasini kuchaytiradi. Musiqa o'qituvchisi sinfda faqat kuylatadigan mutaxassis emas; u bolalarning emotsional holatini sezadigan, musiqaning ruhiy ta'sirini pedagogik maqsadga yo'naltiradigan, nozik did va muvozanat tarbiyalaydigan shaxsdir. Bu yerda Ibn Sinoning musiqani eshitish, idrok va ta'sir bilan bog'lab talqin qilgan yondashuvi zamonaviy pedagogik psixologiya bilan hamohangdir. Safiuddin Urmaviy merosi esa talabaning musiqiy tafakkurini tartib, tizim, maqomiy rivoj, tovushlararo nisbat va lad sezgirligi asosida boyitadi. Ayniqsa, bugungi sharoitda ommaviy madaniyat ta'siri, qisqa formatli audio-video mahsulotlar, yuzaki tinglov odati va shovqinli axborot muhitida o'quvchilarning chuqur tinglash qobiliyati susayib borayotgan bir paytda maqomiy tafakkur va musiqiy-estetik idrokni rivojlantirish pedagogik zaruratga aylanadi. Bu jarayonda bo'lajak o'qituvchi musiqani "yoqdi-yoqmadi" darajasida baholatmay, "nima uchun ta'sir qildi?", "qaysi ohangiy burilish kayfiyatni o'zgartirdi?", "ritm qanday ichki harakat uyg'otdi?", "asardagi sokinlik va avj qanday tarbiyaviy ma'no beradi?" kabi savollar orqali o'quvchini estetik fikrlashga olib kirishi lozim. Bunday savollar musiqani iste'mol qilinadigan mahsulotdan tafakkur qilinadigan san'atga aylantiradi. Maqolada taklif etilayotgan metodlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular bo'lajak musiqa o'qituvchisida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un anglashga xizmat qiladi. Forobiy va Ibn Sino merosi Sharq ilmiy tafakkurining jahon sivilizatsiyasidagi o'rnini ko'rsatsa, Urmaviy va keyingi maqomiy an'analar milliy-mintaqaviy musiqiy tafakkurning chuqurligini

ochadi. Jomiy va Navoiyda esa musiqa badiiy soʻz, ruhiy poklanish, ishqiy-maʼrifiy obraz va inson kamoloti bilan bogʻlanadi. Demak, boʻlajak oʻqituvchi musiqani tarix, adabiyot, falsafa, axloq va estetika bilan bogʻlab oʻqitishga tayyor boʻlsa, uning darsi mazmunan chuqurlashadi, oʻquvchi esa musiqani shunchaki eshitmaydi, balki uni oʻz madaniy oʻzligi bilan bogʻlay boshlaydi. Bunday yondashuvning kuchli tomoni shundaki, u musiqa taʼlimidagi uch asosiy qatlamni — bilim, his va tarbiyani birlashtiradi. Bilim qatlamida talaba nazariy tushunchalarni oʻzlashtiradi; his qatlamida asarning ruhiy-estetik taʼsirini sezadi; tarbiya qatlamida esa oʻsha taʼsirni oʻquvchi shaxsini kamol toptirishga yoʻnaltirishni oʻrganadi. Biroq metodik jarayon haddan tashqari murakkablashtirilsa, tarixiy manba talabaga ogʻir tuyulishi mumkin. Shuning uchun manbalarni soddalashtirilgan didaktik kartalar, sxemalar, tinglov topshiriqlari, musiqiy fragment tahlillari, qiyosiy jadval va qisqa metodik keyslar orqali berish maqsadga muvofiqdir. Eng muhimi, tarixiy meros yodlash obyekti emas, pedagogik fikrlash vositasiga aylanishi lozim; aks holda allomalar nomi darsda bor, lekin ularning ruhi taʼlim jarayonida yoʻq boʻlib qoladi.

AMALIY METODIK TAVSIYALAR

Boʻlajak musiqa fani oʻqituvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirishda oʻrta asr mutafakkirlari merosiga tayangan amaliy metodik tizim bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim. Birinchi bosqich “manbani anglash” bosqichi boʻlib, bunda talabalarga Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy, Jomiy va Navoiy qarashlari qisqa, ammo mazmunan aniq ilmiy izohlar orqali beriladi. Bu bosqichda maqsad allomalar hayotini yodlatish emas, balki ularning musiqa haqidagi asosiy gʻoyalarini pedagogik muammo bilan bogʻlashdir. Masalan, Forobiy mavzusida “ritm — vaqt tartibi”, “ohang — ruhiy taʼsir”, “musiqa — ilmiy va estetik tizim” kabi tayanch formulalar shakllantiriladi; Ibn Sino mavzusida “musiqa — eshitish va ruhiy holatga taʼsir etuvchi hodisa”, Urmaviy mavzusida esa “maqom — tovushlar tizimi va estetik harakat mantiqi” kabi tushunchalar ishlatiladi. Ikkinchi bosqich “tinglov va kuzatish” bosqichi boʻlib, bunda talabalar maqom, xalq kuy va qoʻshiqlari, mumtoz ashula yoki cholgʻu namunalari asosida musiqiy obrazni idrok etadi. Bu bosqichda oʻqituvchi talabaga tayyor javob bermaydi, balki uni savol bilan yoʻnaltiradi: asar qanday kayfiyat bilan boshlanmoqda, ohang rivoji qayerda kuchaymoqda, ritm qanday ichki harakat tugʻdirmoqda, tovushlarning takrorlanishi qanday ruhiy holat yaratmoqda, bu asarni maktab oʻquvchisiga qanday soʻzlar bilan tushuntirish mumkin? Uchinchi bosqich “pedagogik talqin” bosqichi boʻlib, unda talaba tinglangan yoki ijro etilgan asarni dars vaziyatiga moslashtiradi. Masalan, “Munojot”, “Segoh”, “Bayot”, “Tanovar” yoki xalq qoʻshiqlari namunasi asosida 10 daqiqalik dars fragmenti tuziladi; unda kirish suhbat, tinglov topshirigʻi, asosiy savollar, qisqa tahlil va tarbiyaviy xulosa aks ettiriladi. Toʻrtinchi bosqich “ijro va sharh uygʻunligi” bosqichi boʻlib, bunda talaba asarni ijro etishdan oldin uning badiiy-estetik mazmunini qisqacha sharhlaydi, ijrodan keyin esa oʻz ijrosining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qiladi. Bu metod boʻlajak oʻqituvchining sahnaviy madaniyatini ham, pedagogik nutqini ham, estetik masʼuliyatini ham rivojlantiradi. Beshinchi bosqich “refleksiv baholash” bosqichi boʻlib, bunda talabalar portfelida tinglov kundaliklari, dars ishlanmalari, musiqiy obraz tahlillari, ijrodan keyingi oʻz-oʻzini baholash matnlari va oʻquvchi yoshiga moslashtirilgan savollar jamlanadi. Baholash jarayonida faqat nazariy bilim emas, balki talabaning musiqiy-

estetik fikrlashi, pedagogik izohlash qobiliyati, o'quvchiga mos metod tanlay olishi, milliy merosni zamonaviy ta'lim bilan bog'lay olishi ham inobatga olinadi. Ushbu tizimning amaliy qiymati shundaki, u bo'lajak o'qituvchida "bilaman — ijro etaman — tushuntiraman — tarbiyalayman — tahlil qilaman" zanjirini shakllantiradi. An'anaviy ta'limda ko'pincha "bilaman" va "ijro etaman" bo'g'inlari kuchli bo'lib, "tushuntiraman", "tarbiyalayman" va "tahlil qilaman" bo'g'inlari sust qoladi. O'rta asr mutafakkirlari merosiga tayangan metodik yondashuv esa aynan shu bo'shliqni to'ldiradi. Natijada talaba musiqiy asarni darsga olib kirganda, uni faqat kuylatish yoki eshittirish bilan kifoyalanmaydi; asarning ma'naviy-estetik mohiyatini ochadi, o'quvchi qalbida nozik sezgi uyg'otadi, musiqani milliy qadriyat va shaxsiy tarbiya vositasiga aylantiradi. Bunday o'qituvchi darsda ovozdan ko'ra ma'noni, texnikadan ko'ra ta'sirni, ma'lumotdan ko'ra tarbiyaviy natijani ustuvor qo'yadi. Bu esa zamonaviy musiqa pedagogikasining eng muhim talablaridan biridir.

PEDAGOGIK SAMARADORLIKNI BAHOLASH MEZONLARI

Taklif etilayotgan metodik tizim samaradorligini baholashda faqat yakuniy nazorat yoki nazariy savol-javoblar bilan cheklanib qolish yetarli emas, chunki musiqiy-estetik tarbiya natijasi ko'p qatlamli, sekin shakllanadigan va talabanning ichki pedagogik pozitsiyasi bilan bog'liq jarayondir. Shu sababli baholash mezonlari bilim, idrok, ijro, talqin, metodik loyihalash va refleksiya kabi bir nechta ko'rsatkichlarni qamrab olishi lozim. Birinchi mezon tarixiy-madaniy kompetensiya bo'lib, talabanning Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy, Jomiy va Navoiy qarashlarini umumiy bayon qilishigina emas, balki ularni musiqa ta'limining real vazifalari bilan bog'lay olish darajasini ko'rsatadi. Ikkinchi mezon musiqiy-estetik idrok kompetensiyasi bo'lib, talabanning asar obrazini, ohangiy rivojini, ritmik xarakterini, kayfiyat dinamikasini va tarbiyaviy mazmunini izohlash qobiliyati orqali aniqlanadi. Uchinchi mezon metodik transformatsiya kompetensiyasi bo'lib, tarixiy-falsafiy qarashni maktab darsi uchun tushunarli, yoshga mos va pedagogik jihatdan asoslangan topshiriqqa aylantira olish bilan belgilanadi. To'rtinchi mezon kommunikativ-pedagogik talqin kompetensiyasi bo'lib, talabanning musiqiy asarni bolalar ongiga mos, obrazli, ravon va tarbiyaviy yo'naltirilgan nutq orqali tushuntira olishini ifodalaydi. Beshinchi mezon refleksiv kompetensiya bo'lib, talabanning o'z ijrosi, tinglovi, dars ishlanmasi va estetik qarashlarini tanqidiy tahlil qila olishi bilan bog'liq. Amaliy baholash uchun talabalarga portfel yuritish, dars fragmenti tayyorlash, tinglov kundaligi topshirish, maqom yoki xalq kuyi bo'yicha estetik sharh yozish, tarixiy manba asosida savollar tizimi tuzish kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bunday baholash tizimi talabanning faqat eslab qolgan bilimini emas, balki uning pedagogik harakatga aylangan bilimini ko'rsatadi. Natijada bo'lajak musiqa o'qituvchisi tarixiy merosni yaxshi biladigan, ammo darsga olib kira olmaydigan nazariyotchi emas, aksincha, ilmiy merosni o'quvchi tarbiyasi bilan bog'lay oladigan ijodkor pedagog sifatida shakllanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'rta asr mutafakkirlarining musiqaga oid qarashlari bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish uchun kuchli nazariy, metodik va tarbiyaviy asos bo'lib xizmat qiladi. Forobiy musiqani ilmiy-nazariy tizim, ritm, tovush va nisbatlar uyg'unligi sifatida talqin etgani bilan bo'lajak o'qituvchining musiqiy tafakkurini mantiqlashtiradi; Ibn Sino musiqaning

eshitish, ruhiy ta'sir va inson idroki bilan bog'liq jihatlarini ochgani bilan musiqiy-estetik tarbiyaning psixologik asoslarini kuchaytiradi; Safiuddin Urmaviy maqomiy-lad tizimni izchil tahlil qilgani bilan talabada milliy musiqa merosini nazariy va amaliy anglash qobiliyatini rivojlantiradi; Jomiy va Navoiy merosi esa musiqani badiiy so'z, ma'naviyat, axloqiy poklanish va estetik kamolot bilan bog'lash imkonini beradi. Tadqiqotda asoslangan metodlar — tarixiy-manbaviy tahlil, musiqiy-estetik suhbat, tinglov kundaligi, maqomiy obraz tahlili, ijro dan keyingi refleksiya, falsafiy sharh bilan ijro, tarixiy qarashni zamonaviy dars loyihasiga transformatsiya qilish — bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini mazmunan boyitadi. Mazkur metodlar orqali talaba musiqani nafaqat ijro etish yoki o'rgatish, balki uni tarbiyaviy-estetik hodisa sifatida sharhlash, o'quvchining didi va idrokini shakllantirish, milliy merosni zamonaviy pedagogik jarayonga moslashtirish malakasiga ega bo'ladi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida musiqa ta'limi yo'nalishlari uchun "Sharq mutafakkirlari musiqiy-estetik qarashlari", "Maqomiy tafakkur va pedagogik talqin", "Musiqi tarbiyasida tarixiy merosdan foydalanish metodikasi" kabi maxsus seminar va amaliy mashg'ulotlarni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Umumiy ilmiy xulosa shuki, o'rta asr musiqiy-falsafiy merosini pedagogik jarayonga kiritish bo'lajak musiqa fani o'qituvchisining estetik dunyoqarashi, kasbiy mas'uliyati, metodik tafakkuri va tarbiyaviy ta'sir imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida milliy merosni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, musiqa darslarining ma'naviy-ma'rifiy salohiyatini oshirish hamda o'quvchilarda badiiy did va estetik madaniyatni izchil shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Forobiy, Abu Nasr. Kitob al-musiqa al-kabir. Arab musiqiy-nazariy merosi bo'yicha klassik manba.
2. Ibn Sino, Abu Ali. Kitob ash-shifo. Musiqa ilmi va matematik fanlar bo'yicha qarashlar.
3. Safiuddin Urmaviy. Kitob al-advor. Maqom, lad va tovush tizimlari haqidagi risola.
4. Safiuddin Urmaviy. Risola ash-sharafiyya fi-n-nisab at-ta'lifiyya. Musiqiy nisbatlar nazariyasi.
5. Jomiy, Abdurahmon. Risolai musiqiy. Musiqa nazariyasi va estetik qarashlar.
6. Navoiy, Alisher. Majolis un-nafois. Adabiy-estetik va musiqiy muhitga oid qarashlar.
7. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent: Fan, 1963.
8. Matyoqubov O. Maqomot. Toshkent: Musiqa, 2004.
9. Fayzullayev B. O'zbek mumtoz musiqasi tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 2010.
10. Qodirov R. Musiqa pedagogikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
11. Karimova D. Musiqa ta'limida estetik tarbiya asoslari. Toshkent: TDPU, 2018.
12. Madrimov B. O'zbek musiqa merosi va pedagogik talqin. Toshkent: San'at, 2020.
13. Farmer H. G. A History of Arabian Music to the XIIIth Century. London, 1929.